

ТАКТИКО-СТРАТЕГІЧНА ЛІНІЯ ІІІ ІНТЕРНАЦІОНАЛУ В ПЕРІОД РАДЯНСЬКО-ФІНСЬКОЇ ВІЙНИ (1939–1940)

У статті на основі документів та монографічної літератури проведено аналіз особливостей міждержавних відносин між СРСР та Фінляндією протягом другої половини 1930-х років, причин та факторів, які призвели до розв'язання війни. Зроблено спробу визначити характерні особливості тактико – стратегічної лінії ІІІ Інтернаціоналу в контексті рецесивної тактико-стратегічної моделі, сформованої протягом серпня – листопада 1939 року. Головна увага приділяється директивам, діяльності та рішенням ІІІ Інтернаціоналу напередодні, протягом та по закінченню радянсько – фінської війни 1939–1940 років.

Ключові слова: Друга світова війна, Демократична республіка Фінляндія, «зимова війна», Комінтерн, Комуністична партія Фінляндії, рецесія, тактико-стратегічна модель.

Проблема тактико-стратегічної лінії ІІІ Інтернаціоналу (Комінтерну) під час радянсько-фінської війни, так званої «зимової війни», 1939–1940 рр. виступає важливою складовою тактико-стратегічної моделі ІІІ Інтернаціоналу напередодні та протягом першого етапу Другої світової війни (вересень 1939 – червень 1941 р.).

Таким чином, актуальність даної статті полягає в аналізі ключових елементів, положень та характеристики тактико-стратегічної лінії ІІІ Інтернаціоналу в період радянсько-фінської війни, як частини тактико – стратегічної моделі ІІІ Інтернаціоналу, виробленої протягом серпня – листопада 1939 р., в контексті захисту кордонів СРСР та «рецесії» (від лат. *recessio* – відступ), тактико-стратегічної моделі Комінтерну протягом серпня-листопада 1939 р.

Історіографія даної проблеми, зокрема питання міждержавних відносин між СРСР та Фінляндією, а також між ІІІ Інтернаціоналом та Комуністичною партією Фінляндії (КПФ), є значною. Зокрема, її досліджували російські історики В. Барішніков¹, М. Барішніков², М. Мельтюхов³, Н. Лебедева⁴, Ф. Фірсов⁵, фінський історик О. Вехвіляйнен⁶, німецький історик Б. Байєрляйн⁷ та ін.

Джерельну базу проблеми складають збірники документів Російського державного архіву соціальної та політичної історії (РДАСПІ)⁸, документи зовнішньої політики СРСР⁹, збірники документів, які безпосередньо стосуються радянсько-фінської війни¹⁰, виступ В. Молотова 31 жовтня 1939 р.¹¹, «Щоденник» Г. Димитрова¹² та спогади К. Г. Маннергейма¹³.

Таким чином, основне завдання даної статті впливає з актуальності, історіографічної та джерельної бази проблеми і передбачає характеристику та аналіз механізмів, які призвели до «зимової війни» та реакцію Комінтерну і КПФ на неї у світлі рецесивної тактико-стратегічної моделі ІІІ Інтернаціоналу.

Якщо звернутися до передумов конфлікту, як вказує російський історик В. Барішніков, їх варто шукати в першій половині 1930-х рр., коли в Кремлі почали переходити до більш активної зовнішньої політики, спрямованої на укладення з рядом європейських країн договорів про взаємодопомогу¹⁴, серед яких була і Фінляндія.

Важливою подією зазначеного періоду стало підписання у Москві пакту Молотова-Ріббентропа 23 серпня 1939 р. та пактів взаємодопомоги між СРСР і Литвою, Латвією та Естонією восени 1939 р., що значно покращувало радянські позиції у Східній Європі та дозволяло сподіватися на таке ж успішне вирішення «фінського питання»¹⁵. Проте, хоча Німеччина визнавала сферу інтересів СРСР у Східній Європі, Москві необхідно було створити більш серйозні гарантії, які б забезпечували її інтереси в регіоні¹⁶.

Щодо плану військових дій проти Фінляндії, як відомо, його було прийнято в ході радянсько-фінських переговорів 29 листопада 1939 р.¹⁷ Проте варто зауважити, як зазначає російський історик В. Барішніков, нові переговори між Гельсінкі та Москвою були ініційовані не для того, щоб розпочати війну, а щоб війни уникнути¹⁸. Це засвідчують як радянські, так і фінські дипломатичні документи того часу, прискіпливо досліджені російськими істориками¹⁹. Проте

найвірогідніше, що саме другий, невдалий, раунд переговорів восени 1939 р. змусив радянське керівництво перейти до більш радикальних методів.

Окрім дипломатичної складової (меморандум уряду СРСР уряду Фінляндії 14 жовтня²⁰, виступ голови Ради Народних Комісарів В. Молотова на сесії Верховної Ради СРСР 31 жовтня²¹ та промова 29 листопада²²), досить важливу роль, в ідеологічному та інформаційному планах відіграв Комінтерн. Як вказує російський історик В. Баришніков, найґрунтовніші свідчення по лінії політичної розвідки надходили до СРСР через ліворадикальну частину фінського суспільства, представлену забороненою комуністичною партією. Завдяки фінським комуністам до СРСР надходили досить критичні по відношенню до уряду Фінляндії та «узагальнені» повідомлення²³. Незважаючи на це, зафіксовані прояви негативного ставлення частини населення Фінляндії до уряду не означали, що країна знаходиться на межі антиурядових виступів чи революції. Проте, напередодні війни в СРСР все частіше фільтрувалися та відбиралися повідомлення саме подібного характеру, які перебільшували реальні масштаби соціальних конфліктів та настрої населення, тим самим створюючи односторонню та спотворену картину реальності. За приклад можна навести повідомлення, отримане в середині жовтня 1939 р. по лінії НКВС про «кризове становище у верхах» Фінляндії²⁴.

Подібний підбір інформації призводив до дезорієнтації та ідеологізації картини того, що відбувалося в дійсності. Подібне становище речей можна пояснити тим, що вагомий вплив на відбір інформації мала політична позиція та оцінка ситуації Й. Сталіним, яка ґрунтувалася на твердому переконанні, що у Фінляндії широкими масами трудящих підтримується «класова позиція» СРСР²⁵.

Іншою важливою складовою даного процесу стала міжнародна діяльність III Інтернаціоналу та сформована восени 1939 р. нова тактико-стратегічна модель Комінтерну і комуністичного руху у зв'язку зі зміною міжнародної ситуації, радянської зовнішньополітичної лінії та початком Другої світової війни. Проте, нова модель формувалася на початку війни, під пильним наглядом ВКП(б) та особисто Й. Сталіна.

5 вересня генеральний секретар Комінтерну Г. Димитров у листі секретарю ВКП(б) А. Жданову повідомив про розробку документу, який має визначити принципову лінію і тактику компартій в умовах нової імперіалістичної війни в Європі. Зіткнувшись з певними складнощами при формуванні нової моделі, Г. Димитров просив про особисту зустріч з Й. Сталіним задля «їхнього подолання <...> та прийняття вірного рішення»²⁶. На копії цього листа Г. Димитров 8 вересня зробив помітку: «Розмова з т. Сталіним у присутності тт. Молотова та Жданова відбулася 7.9.39»²⁷, яку знаходимо у щоденниках генсека Комінтерну²⁸. Під час розмови Й. Сталін зазначив, що комуністи капіталістичних країн повинні рішуче виступити проти власних урядів, проти війни. Він зайняв різко ворожу позицію стосовно Польщі, охарактеризувавши її як фашистську державу, яка пригнічує українців, білорусів і т. д.²⁹ та закликав рішуче виступити проти війни та її винуватців, викривати буржуазні уряди країн, які виступили за нейтралітет та підтримували інші держави, які ведуть війну з метою наживи³⁰. 8 вересня європейським компартіям була розіслана відповідна директива³¹.

У директивах Комінтерну КПФ напередодні конфлікту підкреслювалося, що «лозунг «захисту вітчизни» <...> буржуазія в першу чергу використовує проти Радянського Союзу». В результаті комуністи мали вести боротьбу проти «національної єдності», згуртування довкола політики уряду³², що вважалося цілком «реальною справою». 26 жовтня генсек КПФ А. Туомінен відправив до Москви листа, в якому зазначав, що у Фінляндії «становище щодня стає для нас [комуністів] все більш вигідним»³³. Свідчення подібного характеру постійно отримував Й. Сталін. Такого роду документом є доповідна записка, направлена народним комісаром внутрішніх справ Л. Берією на ім'я Й. Сталіна³⁴.

Як зазначає російський історик Н. Лебедева, інформація, яку отримували компартії через Службу зв'язку Комінтерну, була далекою від реальності. Проте, керівництво Комінтерну та СРСР приймало бажане за дійсне³⁵, що сприяло посиленню суб'єктивного фактору в оцінці політичної та військової ситуації керівництвом СРСР і не заважало приймати серйозні, та іноді, поспішні рішення. Прикладом може слугувати ідея створення «народного уряду Фінляндії», яка не могла виникнути без відповідного опрацювання даного питання особисто Й. Сталіним³⁶.

Щодо проблеми радянсько-фінської війни, то варто зазначити, що намагаючись прикрити агресію риторикою про «допомогу» фінському народу, який виступив проти «буржуазного уряду в Гельсінкі», 1 грудня 1939 р. у прикордонному містечку Теріокі було створено маріонетковий «уряд» Демократичної Республіки Фінляндія(ДРФ)³⁷. Наступного дня була підписана угода про дружбу та взаємодопомогу між СРСР та «урядом» ДРФ. Таким чином, радянський уряд

дав чіткий сигнал, що не веде війну з фінським народом, а лише допомагає «Народному урядові» у війні з «фінською буржуазією». Проте всі розуміли істинні причини агресії проти Фінляндії³⁸. Прем'єр-міністром ДРФ став О. Куусінен. Решта членів уряду були комуністами-емігрантами, майже невідомі в Фінляндії. Як вказує російський історик Н. Лебедева, Г. Димитров та О. Куусінен взяли найактивнішу участь у формуванні списку членів «Народного уряду» та підготовці його декларації³⁹. «Теріоцький уряд» переконав фінів у тому, що війна ведеться не за незначні зміни державного кордону, а за незалежність цілої держави та її демократичну політичну систему. Питання щодо мотивів, які стояли за створенням уряду О. Куусінена, досі не має однозначного пояснення. Як вказує фінський історик О. Вехвіляйнен, рішення заснувати «Народний уряд» з самого початку належало Й. Сталіну та інтерпретувалось як спроба СРСР легітимізувати свій напад на Фінляндію в очах радянських громадян⁴⁰.

Для того, щоб популяризувати новий «уряд» Фінляндії, 4 грудня Комінтерн розіслав компартіям складену Г. Димитровим директиву з вказівкою організувати енергійну кампанію солідарності з новоутвореною ДРФ⁴¹. В Стокгольм генсеку компартії Швеції С. Ліндеруту та компартії Фінляндії А. Туомінену була відправлена директива, в якій вказувалося прийняти всі необхідні заходи для широкої популяризації документів «уряду» та КПФ, промови В. Молотова та радянсько-фінського договору, виступати проти кампанії цькування⁴². Аналогічну директиву відправили в Нідерланди та Бельгію.

У наступній директиві особливий наголос робився на завданні паралізувати «антирадянське цькування, <...> , рішуче виступати проти розпалювачів війни, нещадно викривати контрреволюційні плани англійських і французьких імперіалістів та їхніх соціал-демократичних прислужників, вести боротьбу проти них»⁴³. Проте це не дало очікуваного ефекту.

7 грудня відбулося засідання Секретаріату ВККІ, присвячене фінському питанню. Постанова, прийнята за підсумками засідання, зобов'язувала приділяти якомога більшу увагу кампанії, а також виробленню для відповідних країн необхідних заходів задля популяризації програмної декларації «уряду» ДРФ, договору та Маніфесту ЦК КПФ⁴⁴. Однак успіхи кампанії «були нікчемними»⁴⁵, що змусило Секретаріат ВККІ 11 грудня направити компартіям більш категоричну директиву⁴⁶, яка лише посилила дискредитацію компартій в європейському політикумі.

У результаті нападу на Фінляндію СРСР виключили з Ліги Націй. В даній ситуації Комінтерн через компартії намагався послабити зростання антирадянських настроїв в Європі, часто зображаючи це, як маскування планів підготовки війни проти СРСР.

Один із кроків, зроблених Комінтерном – заклик розвернути боротьбу за нейтралітет Швеції та проти надання допомоги верховному головнокомандувачу армії Фінляндії К. Маннергейму. Інтернаціонал не обмежувався висловленням солідарності з діями Червоної Армії. Як вказує російський історик Ф. Фірсов, у своїх директивах він вимагав завадити наданню допомоги Фінляндії⁴⁷. Намагаючись не допустити допомоги Фінляндії з боку Британії та Франції, Комінтерн за рекомендаціями сталінського керівництва, посилив роботу з підриву позицій Британської імперії та нападки на правлячі кола Франції, продовжуючи покладати на них відповідальність за розв'язання та продовження «імперіалістичної» війни⁴⁸.

Варто зауважити, що протягом всієї війни Комінтерн не мав чіткого уявлення ні щодо позиції А. Туомінена, ні щодо становища фінської компартії в цілому, що відображено в документі «Про роботу Комуністичної партії Фінляндії в останні місяці»⁴⁹.

Наростання невдоволення з боку Англії та Франції діями СРСР та можливість їхнього втручання у конфлікт на стороні Фінляндії, змусило СРСР піти на підписання мирного договору з легітимним урядом Фінляндії, перед цим розпустивши «Народний уряд» О. Куусінена. В директивах, розісланих 18 березня 1940 р. в чергове пропонувалося організувати широку кампанію солідарності, представити договір, як «нову перемогу миролюбної політики СРСР», рішуче викривати антирадянську пропаганду. Висувалося завдання протидіяти спробам англо-французьких «імперіалістів» «втягнути Скандинавію у війну», а також планам створення військового союзу Фінляндії, Швеції та Норвегії⁵⁰. Не менш важливою є характеристика конфлікту та позиція генсека КПФ А. Туомінена, яка відображена у його листі Г. Димитрову від 16 червня 1940 р. Виступаючи з різкою критикою конфлікту та його наслідків, лідер КПФ доходить до порівняння Й. Сталіна з А. Гітлером в контексті Австрії, Чехословаччини та Польщі, що є досить показовим⁵¹.

Таким чином, на основі аналізу директив та дій Комінтерну є можливим виділити окрему тактико-стратегічну лінію поведінки Комінтерну під час конфлікту, яка повністю вписувалася в нову модель, проте мала певну особливість. На відміну від моделі в цілому, в контексті Фінляндії особливий наголос робився на «імперіалістичній політиці Англії та Франції», які своїми діями хочуть спровокувати світову війну, що стане домінуючим мотивом сталінської, а відпо-

відно і комінтернівської риторики до початку німецько-радянської війни 22 червня 1941 р.; проводилася лінія на послаблення антирадянських настроїв, породжених конфліктом та відстоювалася теза про непричетність СРСР до розв'язання конфлікту, його роль як держави, що виступила на захист своєї території та прийшла на допомогу «трудовому народу Фінляндії» у його боротьбі проти власної буржуазії. Проте очевидність протилежного сприяла ще більшій дискредитації СРСР, Комінтерну та комуністичних партій. А мирний договір трактувався в тих же дефініціях, що і пакт Молотова – Ріббентропа – як перемога миролюбної політики СРСР та збереження миру в Європі, яка все більше занурювалася у вир війни.

¹ Барышников В. Н. СССР и Финляндия: к вопросу об обстоятельствах и времени принятия решения о начале «Зимней войны» // Вестн. С.-Петерб. ун-та. Сер. 2. История. – СПб., 2016. – Вып. 2. – С. 18–36; Барышников В. Н. От прохладного мира к зимней войне: Восточная политика Финляндии в 1930-е годы. – СПб., 1997. – 353 с.

² Барышников Н. И., Барышников В. Н., Федоров В. Г. Финляндия во второй мировой войне. – Л., 1989. – 336 с.; Барышников Н. И., Барышников В. Н. Рождение и крах «терийокского правительства» (1939–1940 гг.). – СПб.; Хельсинки, 2003. – 363 с.

³ Мельтюхов М. И. Упущенный шанс Сталина. Советский Союз и борьба за Европу: 1939–1941. – М., 2000. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://militera.lib.ru/research/meltyukhov/index.html>

⁴ Лебедева Н. С. Вступительная статья // Коминтерн и Финляндия 1919–1943. Документы. – М., 2003. – С. 3–45

⁵ Фирсов Ф. И. Архивы Коминтерна и внешняя политика СССР в 1939–1941 гг. // Новая и новейшая история. – М., 1992 – № 6. – С. 12–35; Фирсов Ф. И. Секреты Коммунистического Интернационала. Шифропереписка. – М., 2011. – 519 с.

⁶ Вехвиляйнен О. Финляндия у Другой світовій війні: між Німеччиною та Росією. – К., 2010. – 248 с.

⁷ Байерляйн Б. «Предатель – ты, Сталин!» Коминтерн и коммунистические партии в начале Второй мировой войны (1939–1941): утраченная солидарность левых сил. – М., 2011. – 679 с.: ил.

⁸ Коминтерн и Вторая мировая война. Ч. 1: до 22 июня 1941 г. – М., 1994. – 554 с.; Коминтерн и Финляндия. 1919–1943: Документы. – М., 2003. – 420 с.; Политбюро ЦК РКП(б) – ВКП(б) и Коминтерн: 1919–1943 гг. Документы. – М., 2004. – 960 с.; Bayerlein B. H., Narinski M., Studer B., Wolikow S. Moscou-Paris-Berlin. Télégramme chiffrés du Komintern (1939–1941). – Paris, 2003. – 614 p.

⁹ Документы внешней политики СССР (ДВП). 1939 год. – Т. XXII. В 2 кн. – Кн. 2: Сентябрь – декабрь. – М., 1992. – 688 с.; Зимняя война: (Документы из архива Внешней политики СССР) // Международная жизнь. – М., 1989. – № 8. – С. 51–86.

¹⁰ Зимняя война 1939–1940 гг. Исследования, документы, комментарии. К 70-летию советско-финляндской войны. – М., 2009. – 815 с.; Пограничные войска СССР. 1939–1941: Сб. документов и материалов. – М., 1970. – 817 с.; Тайны и уроки зимней войны 1939–1940. По документам рассекреченных архивов. – СПб., 2000. – 542 с.

¹¹ Молотов В. М. О внешней политике Советского Союза // Внеочередная пятая сессия Верховного Совета СССР 31 октября – 2 ноября 1939 г. Стенограф. отчет. – М., 1939. – С. 7–24.

¹² Dimitrov G. The Diary. 1933–1949. – New Haven and London: Yale University Press, 2003. – 497 p.

¹³ Маннергейм К. Г. Мемуары. – М., 1999. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://militera.lib.ru/memo/other/mannerheim/index.html>

¹⁴ Барышников В. Н. СССР и Финляндия: к вопросу... – С. 19.

¹⁵ Мельтюхов М. И. Упущенный шанс... – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://militera.lib.ru/research/meltyukhov/index.html>

¹⁶ Барышников В. Н. От прохладного мира... – С. 217–221; Барышников Н. И., Барышников В. Н., Федоров В. Г. Финляндия во второй мировой войне... – С. 57–58.

¹⁷ Зимняя война 1939–1940. Кн. 1: Политическая история. – М., 1998. – С. 131; Тайны и уроки зимней войны... – С. 53–61.

¹⁸ Барышников В. Н. СССР и Финляндия: к вопросу об обстоятельствах и времени принятия решения о начале «Зимней войны»... – С. 20.

¹⁹ Зимняя война 1939–1940. Кн. 1... – С. 113; Барышников В. Н. От прохладного мира... – С. 237–261.

²⁰ Зимняя война: (Документы из архива Внешней политики СССР)... – С. 62–63; ДВП. Т. XXII. Кн. 2. – С. 185–186.

- ²¹ Молотов В. М. О внешней политике... – С. 12–17.
- ²² ДВП. Т. XXII. Кн. 2. – С. 344–346.
- ²³ Барышников В. Н. СССР и Финляндия: к вопросу...; Синицин Е. Резидент свидетельствует. – М., 1996. – С. 27.
- ²⁴ Пограничные войска СССР... – С. 47–48.
- ²⁵ XVII съезд ВКП(б): стенограф. отчет. – М., 1934. – С. 12.
- ²⁶ Коминтерн и Вторая мировая война. Ч. 1... – С. 88.
- ²⁷ Фирсов Ф. И. Архивы Коминтерна... – С. 18.
- ²⁸ Dimitrov G. The Diary... – P. 115.
- ²⁹ Там само. – Р. 116; Байерляйн Б. «Предатель – ты, Сталин!»... – С. 132–133; Политбюро ЦК РКП(б) – ВКП(б) и Коминтерн... – С. 779–781; Кульчицкий С. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. Книга 3. – К., 2013. – С. 28–29.
- ³⁰ История Коммунистического Интернационала 1919–1943: Документальные очерки. – М., 2002. – С. 150–151; Смирнов В.П. Французская коммунистическая партия и Коминтерн в 1939–1940 гг. Новые архивные материалы // Новая и новейшая история. – М., 1994. – № 1. – С. 33.
- ³¹ Коминтерн и Вторая мировая война. Ч.1... – С. 88–89.
- ³² Там само. – С. 166; Коминтерн и Финляндия... – С. 292.
- ³³ Там само. – С. 294–295.
- ³⁴ Зимняя война 1939–1940 гг... – С. 178.
- ³⁵ Лебедева Н. С. Вступительная статья... – С. 29.
- ³⁶ Барышников Н. И., Барышников В. Н. Рождение и крах... – С. 58–91.
- ³⁷ Маннергейм К. Г. Мемуары... – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://militera.lib.ru/memo/other/mannerheim/index.html>
- ³⁸ Від Рейхстагу до Івдзіми. У полум'ї війни. Україна та українці у Другій світовій. – Харків, 2017. – С. 32–33.
- ³⁹ Лебедева Н. С. Вступительная статья... – С. 30.
- ⁴⁰ Вехвіляйнен О. Фінляндія у Другій світовій... – С. 60–61.
- ⁴¹ Коминтерн и Вторая мировая война. Ч. 1... – С. 201–202.
- ⁴² Коминтерн и Финляндия... С. 295–297.
- ⁴³ Коминтерн и Вторая мировая война. Ч. 1... – С. 204; Moscou-Paris-Berlin... – P. 130–131.
- ⁴⁴ Коминтерн и Финляндия... С. 297–298.
- ⁴⁵ Лебедева Н. С. Вступительная статья... – С. 31.
- ⁴⁶ Коминтерн и Финляндия... – С. 298.
- ⁴⁷ Фирсов Ф. И. Секреты Коммунистического Интернационала... – С. 295–296.
- ⁴⁸ Лебедева Н. С. Вступительная статья... – С. 33.
- ⁴⁹ Коминтерн и Финляндия... – С. 313–318.
- ⁵⁰ Там само. – С. 298–307.
- ⁵¹ Там само. – С. 309–310.

В статье на основании документов и монографической литературы проведен анализ особенностей межгосударственных отношений между СССР и Финляндией во второй половине 1930-х годов, причин и факторов, которые привели к войне. Предпринята попытка выявить характерные особенности тактико-стратегической линии в контексте рецессивной тактико-стратегической модели III Интернационала, что была оформлена на протяжении августа – ноября 1939 года. Главное внимание уделяется директивам, деятельности и решениям III Интернационала перед, во время и после советско-финской войны 1939–1940 годов.

Ключевые слова: Вторая мировая война, «зимняя война», Коминтерн, Коммунистическая партия Финляндии, Демократическая республика Финляндия, рецессия, тактико-стратегическая модель.

The article analyzes the features of interstate relations between the USSR and Finland in the second half of the 1930s, the causes and factors that led to the war on the basis of documents and monographic literature. An attempt was made to reveal the characteristic features of the tactical and strategic line in the context of the recessive tactical and strategic model of the Third International, which was formalized during August – November 1939. The main attention is paid to the directives, activities and decisions of the Third International before, during and after the Soviet-Finnish war 1939–1940.

Keywords: World War II, «winter war», Comintern, Communist party of Finland, Democratic republic of Finland, recession, tactical and strategic model.